

Весняний цикл календарної обрядовості Шацького поозер'я та його пісенний супровід

Робота виконана у ВНУ імені Лесі Українки

У статті на матеріалі фольклорних записів, зібраних у ряді населених пунктів Шацького району, розглядається локальна специфіка весняної календарної обрядовості та її пісенний супровід.

Ключові слова: весняний цикл, обряд, весняні пісні, веснянки, волочebний обряд, „царівни”.

Семенюк Л. С. Весенний цикл календарной обрядности Шацкого поозерья и его песенное сопровождение

В статье на основании фольклористических записей, собранных в ряде населенных пунктов Шацкого района, рассматривается локальная специфика весенней календарной обрядности и ее песенное сопровождение.

Ключевые слова: весенний цикл, обряд, весенние песни, веснянки, волочebный обряд, «царивны».

Semenyuk L. S. Shats'k lakeland spring circle of the calendar customs and its song accompaniment.

The article deals with the study of the local peculiar features of the spring circle of the calendar customs and its song accompaniment based on the materials gathered in the Shats'k lakeland region.

Key words: spring circle, custom, spring songs, spring verses, «volochebny» custom, «tsarivny» (princesses).

Постановка наукової проблеми та її значення. Календарна обрядовість Шацького поозер'я є важливою складовою усього комплексу традиційної культури краю. Вона відзначається збереженістю багатьох архаїчних рис, законсервованістю обрядових елементів, багатством мелосу. У контексті календарної творчості регіону особливо вирізняється весняний цикл із багатим пісенним супроводом, дослідження якого – важливий крок до пізнання всієї сукупності народно-обрядових дійств Шацького регіону.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Записи весняної календарної обрядовості жителів краю частково публікувалися в регіональних збірниках фольклору, зокрема у двох випусках фольклорного збірника „Поліська дома” (Луцьк, 1991; Рівне, 2003) [15; 16], але переважно

зберігаються в рукописному вигляді у різних архівах, фондах, приватних зібраннях тощо. В плані наукового вивчення весняна обрядова творчість Шацького поозер'я досі розглядалася головню в контексті західнополіських досліджень. Її локальна специфіка на разі мало привертала увагу науковців та збирачів усної словесності. Щоправда, окремі напрацювання в цьому напрямку все-таки зроблені. Так, у другому випуску „Поліської доми” представлені тексти групи весняних пісень під жанровою назвою „царівни”, виявлені С. Богдан у селах Шацького району Світязькі Смоляри і Столенські Смоляри [16, 75 – 82]. За спостереженням В.Давидюка, вони складають „явище суто локальне” [16, 76]. На обмеженій території Західного Полісся (головню в районі Шацьких озер) окреслене сучасними вченими О.Ошуркевичем [14] та В.Давидюком [11, 54-63; 16, 84-88] побутування волочебної традиції. Жанровий склад пісенного фольклору краю, в тому числі весняного, представлений у дослідженні В. Давидюка та О. Цвид-Гром [18] та в одній із наших розвідок [17]. Проте поза увагою науковців залишилося ще чимало цікавих обрядових дійств і пісенних текстів, які в сукупності складають цілісну картину весняної обрядової традиції Шацького поозер'я. Тому **мета і завдання цієї статті** – проаналізувати увесь комплекс весняних обрядових вірувань, дійств, пісенних текстів, записаних у районі Шацьких озер, та виявити найбільш характерні локальні їх особливості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Про значимість весняно-літнього обрядового циклу у структурі народного календаря писали такі дослідники обрядової творчості, як Т. Агапкіна [1, 25], О. Білик [8; 9, 96], В. Давидюк [10, 94-117] та інші. Вона обумовлена його роллю в природному й господарському циклах. Це період пробудження природи, з яким пов'язані важливі етапи господарської діяльності, що впливають на добробут людини і суспільства в цілому. Відтак усі етапи цього пробудження і розквіту супроводжувалися обрядами і піснями, головна мета яких – сприяти урожаю та загальному благополуччю.

Початок весни у народному календарі західних поліщуків не мав точно

визначеної дати. Шацький район не становить у цьому плані винятку. У селі Кропивники, наприклад, вважали: *„Як шпак прилетить, то вже кажуть, що висна буде”* [2, 8]. У с. Пульмо *„святкування весни починалося в піст”* [3, 2]. У Самійличах та Світязі початок весни пов'язували зі святом Явдохи (14 березня) [5, 2; 6, 28]. А в селі Пехи відлік весни починали зі Стрітєння (народна назва *„Грумниці”*) [7, 11].

Народні обрядові дійства супроводжували такі свята весняного календаря, як Благовіщення, Вербна неділя, Страсний четвер, Страсна п'ятниця, Великодня субота, Великдень, Обливаний понеділок, Вмерлих Великдень (*„там тих душ Паска”*, як казали в с. Пульмо [3, 12]), Провідна неділя. На Благовіщення тут, як і повсюдно на Західному Поліссі, пекли пампушки, які роздавали бідним та дітям. У селах Самійличі, Пехи в цей день випікали пісню *„благівісну”* (*„благівіщанську”*) паску, яку зберігали цілий рік. З нею прийнято було запасати худобу та засівати поле [4, 20; 7, 17]. У селі Світязь у цей день заборонялася будь-яка робота. Місцеві інформатори стверджують: *„Благовіщення – то вельми велике свято. Даже пташка кубла й то не в'є. То ніхто нічого не робив”* [6, 34].

Вербну неділю місцеві жителі називали *„Вербницею”* і святкували відповідно до церковних обрядів. Залишки язичницьких вірувань простежуються тут у діях із освяченими вербовими гілками. Ними в селі Пульмо виганяли корів на перший випас, після чого їх садили в землю, а дехто ніс на кладовище, на могили померлих родичів [3, 5].

Локальну специфіку мають місцеві обряди, приурочені до Чистого четверга. У с. Пульмо в цей день прийнято було не просто митися, а *„йти в озеро”*, щоб помитися чистою озерною водою, яка мала, на думку інформаторів, забезпечити добре здоров'я [3, 6].

На Великдень у селах району грали в ігри з використанням крашанок [5, 12-13]. Переважно це були парубочі забави, в яких дівчата участі не брали. Другий день Великодня в селах Шацького району називався *„волочільним”* або *„обливальним понеділком”*, бо в той день діти ходили до сусідів та родини з

великодніми поздоровленнями, а дорослі хлопці обливали дівчат водою, за що отримували крашанки (с. Самійличі) [5, 15]. Як пояснюють мешканці села Самійличі, обливалися, щоб був великий урожай [4, 24]. Щоправда, ці обряди відомі не на всій території регіону. Так, мешканці с. Світязь нічого не знають ні про „волочіння”, ні про обливання водою на Паску [6, 36].

Увесь весняний період супроводжувався обрядовими піснями. Учені визнають, що весняні календарні пісні належали до найбільш улюблених пісень поліщуків [13, 385]. Час виконання веснянок у різних населених пунктах Шацького поозер'я визначався по-різному, але найчастіше обмежувався періодом „од Благовіщення і до Зелених світ” [4, 15; 5, 4].

Показовою щодо репертуару весняних календарних пісень є таблиця, яку подають О. Цвид-Гром та В. Давидюк у додатках до статті про традиційний фольклор села Світязь [18]. Вона дає підстави вважати, що в цьому селі найпоширенішою є загальновідома українська веснянка „Ой весно-красно, що ти нам принесла”. У репертуарі старожилів села є й інші веснянки, в тому числі й такі, що мають локальну географічну прив'язку, як-от: „Летів шулячище через Шацьковище”, „Пишла юлойка в Бережці” [18, 289].

Весняні пісні могли належати до репертуару виконавців різних вікових груп. В окремих селах (наприклад, Самійличах) інформатори зауважують, що вони належали до виключно дівочого репертуару [5, 4]. Хоча інші респонденти із цього ж населеного пункту стверджують, що їх могли співати і хлопці, і дівчата, і молодиці [4, 16-17]. У селах, де була церква, веснянки виконували біля церкви, а де такої не було – збирались на вигони. Про манеру виконання весняних пісень маємо різні дані. У с. Самійличі, наприклад, їх співали, взявшись за руки та ходячи по колу, „як хоровод” [5, 6-7]. При цьому злегка пританцьовували [4, 16]. У формі хороводу виконували веснянки і в селі Пехи. Для цього збирались або на березі річки, або на галявинах у лісі [7, 14].

Матеріали з Шацького району дають підстави для жанрової диференціації весняних календарно-обрядових пісень, яка залежала від часу їх виконання та простежується в межах усього західнополіського регіону [9, 96-

166]. Найбільш ранніми за часом виконання є весняні пісні-заклички, присвячені закликанню, зустрічі і возвеличенню весни. Веснянки-заклички, як правило, заспівували на вигонах, які щойно звільнялися з-під снігу (с. Гуща) [9, 106]. Інформаторка з села Світязь стверджує, що в них молодь виходила ранньою весною до озера і співала пісні, що звалися „веснушки” [6, 28]. У Шацькому районі такі твори складають кількісно велику групу весняних пісень, адже не всюди відомий звичай закликання весни. Найбільш ранньою тут називають пісню „Тепер, дівчата, весна-красна”, у змісті якої відсутні мотиви закликання, зате звучить кепкування над тими дівчатами, що в минулому сезоні вийшли заміж, не набравшись достатньо розуму: *„Тепер, дівчата, весна-красна, Дурная дівка заміж пішла, А розумная зосталася, Ще більш розуму набралася, Ще більш розуму набралася* [2, 6].

У тих населених пунктах, де існувала традиція закликання весни, поширеними були загальновідомі веснянки-заклички, у них ішлося про приліт птахів, наголошувалося на тому, що вони здатні розтопити сніги та стимулювати прихід тепла: *„– Чом ти, жайворонку, рано з вирію литів? Ще по горах сніжійкі лижеть, І ще й по долинах крижійкі стоять”* (с. Самійличі) [5, 7]. Звучать у таких піснях і шлюбні мотиви, як нагадування про те, що невдовзі, після Великодня, можна буде укладати шлюби [7, 29-30].

У районі Шацького поозер'я поширені також були весняні ігри-пісні „Подояночка”, „Просо”, „Посіяла огірочки”, „Кривий танець”, „Мак”, „Кострубонько”, „Білоданчик”, „Про жучка” та інші, що побутують на всій території Західного Полісся. Найчастіше ці ігри-пісні мали традиційні тексти, не позначені регіональними рисами. У деяких весняних іграх-піснях помітні оригінальні мотиви, що є проявом локальної імпровізації.

У пісенному репертуарі регіону є й такі ігри-пісні весняного календарного циклу, які носять вузько локальний характер. Так, у с. Пульмо у 2003 році була записана народна гра „Бабусі”, яка супроводжувалась виконанням відповідної пісні. Гра проходила так: вибирали хлопця та дівчину, які грали ролі баби і діда. Одна група учасників гри на чолі з дідом співала: „–

Ой чи не бачили, Чи не відали, Меї бабусі на торзі? ”. На ці слова друга група учасників відповідала: „– Ми єї бачимо, Коло єї скачимо, Такі бабусі не дамо ” [3, 2]. Учасники першої групи намагаються зловити бабусю. Їх суперники цьому перешкоджають. Дід обіцяє купити бабі спочатку черевички, далі – спідничку, хустку і т. д., намагаючись у такий спосіб викупити бабусю. Другий хор щоразу відповідає, що бабусі вони не віддадуть. Таке протистояння триває доти, аж поки дід не запропонує всі речі, якими можна викупити бабу [3, 2]. Судячи з тексту, надрукованого в другому випуску „Поліської долини”, закінчується гра тим, що гурт разом із бабусею намагається упіймати діда, щоб поквитатися з ним: „Севе воле в колоде, Мудрий козак в городе. Треба його спіймате, / 2 р. З його шкуру здійняте” / 2 р. [16, 115-116]. Назва „бабусі” вживається в одному синонімічному ряду з веснянками, витягушками тощо: „Співале „бабусе”, „витягушке”, витягале, бралися всі за руке і ходеле проте сонця всігде” (с. Пульмо) [16, 116].

Відомі в районі Шацьких озер і „постові пісні” („постовки”). Як правило, це пісні, „які не заборонялося співати навіть у дні найсуворішого посту – на „страсному” тижні” [16, 44]. У с. Пульмо, „вечором всі виходили: доросли і малії, виходили на вулицю і грали ігри, співали пісні – всі постовії, веснянії” [3, 2]. Про те, що перші веснянки починали співати в піст, стверджують і жителі села Світязь: „В пист співали тікі веснянки”, а після Паски „дозволялось різні пісні співати” [6, 29, 34-35]. Роль постових нерідко виконували баладні пісні про сирітку, нещасну матір, знедолену сестру. Вони належали виключно до жіночого репертуару. Особливо цікава своєю змістовою прив’язкою до посту пісня, записана в селі Самійличі: „Ни пускає мене мати На вулицю погуляти. І хоч пустить та й пригрустить: – Іде, доню, ни барися І до ночи повернися. Бо на двори піст наступає. А хто його проскаче, Той Великдень не побаче Той Великдня не побаче” [4, 15]. Іноді, через протяжну манеру виконання таких пісень, їх називали ще „витяжними” чи „витягушками” [9, 147]. Для прикладу, „витягушке витягале” у с. Пульмі Шацького району [9, 147].

До ранніх весняних пісень належали також твори протяжного характеру, що виконувались у формі перегукування та мали характерний приспів „гей, ло-ло-ло”. Прикметно, що в записі такої пісні з села Підманове, що біля Світязя, наявний жартівливий зміст та локальна прив’язка події: *„Летів шулячище Через пудманьовське силеще. Гей, ло-ло-ло, Через пудманьовське силеще. То просев дивочок По пари яєчок Гей, ло-ло-ло, По пари яєчок”* [16, 54].

Місцеву прив’язку помічаємо і в іншій весняній пісні, яку жителька села Пульмо віднесла до постових, хоча наявний у ній шлюбний мотив засвідчує більш пізнє виконання цієї веснянки: *„...Як я расту та й переросту, То я піду та й за старосту. То я піду та й за старосту, За старосту городецького, За пісара пулемецького, За пісара пулемецького, А той пісар кагарбач, кагарбач Купив мені сукойку на свят, Купив мені сукойку на свят”* [3, 11 – 12].

Шацький район належить до числа небагатьох, де зафіксоване побутування „волочебних” звичаїв [14; 11, 57]. В.Давидюк пов’язує походження цього обряду з весняними польовими роботами, які припадали саме на цей період [11, 57]. У межах Шацького району інформація про волочільні обряди фіксується в селах Самійличі, Пульмо, Світязь, Світязькі Смоляри, Грабове, Мельники, Пехи. Зустрічаються такі номінації обряду: „*волочільний*” (с. Самійличі, Пехи), „*волочевний*” *день*” (с. Світязькі Смоляри), „*волочильний*” (с. Мельники). У селах Шацького району, як правило, на другий день Великодня діти відвідували родичів, хрещених батьків. Доброю прикметою вважалося, коли першим у господу приходив хлопчик. Вірили, що від цього може залежати добробут та успіхи в господарюванні. Приймаючи в хаті волочобника, господарі приказували: *„чого не приніс борону, де твоя борона, якщо прийшов волочити?”* (с. Грабове) [12, 39]. Волочобникам давали в руки граблі, жартома пропонуючи заволочити поле. У такий спосіб вони мали продемонструвати свою силу та довести готовність виконувати дорослу роботу. У подяку за виконану „роботу” волочобники отримували винагороду – „*волочевно*” (с. Світязькі Смоляри), „*волочевне*” (с. Грабове) [12, 39], „*волочобник*” (с. Кропивники) [2, 13].

Найчастіше це були крашанки, як, наприклад, у селі Пульмо [12, 41]. Обдаровували також гарбузовим насінням, горіхами [4, 23]. У с. Світязь побутувало вірування в те, що *„Волочевним треба було дилетися. Згадай, з кем їв волочевне, і блуд одчепиться”* [17, 286].

Під час обходу дворів на Великдень із побажаннями молоді хлопці виконували „волочебні пісні”. У селі Самійличі їх ще називали риндзівками [5, 5, 12]. У волочебних піснях ідеться про те, що хлопець, якому не досталося „волочебника”, відмовляється від курки, коня, а погоджується лише на дівчину. Такими є пісні *„Ой була в бабоньки курочка рабонька”*, *„Ой була в бабуси курочка-рябушка”* [16, 96 – 97].

У деяких населених пунктах Шацького району волочебні звичаї поєднуються із обрядами обливального понеділка: *„На другий день паске хлопці обливале дівчат водою, в рив кєдале”* [12, 35]. І тоді ж, як засвідчують інформатори, *„волочебнике” ходиле”* [12, 35]. Проте якщо волочебниками були малі діти, то обливалася найчастіше молодь [3, 9].

Цікавий звичай, пов’язаний із Провідним понеділком, зафіксований у с. Пульмо Шацького району. У цей день місцеві дівчата бралися за руки і швидко-швидко крутилися (це називали *„дрібушки”*). У такий спосіб випробовувалася дівоча витривалість. Оскільки це був час парування молоді, то хлопці, спостерігаючи за такими дівочими забавами, зважували фізичні можливості дівчат і добирали собі пару: *„Вже тоді хлопець вибірає дівчину собі, щоб була здорова як дівка, як жінка”* [3, 15]. У цьому дійстві помітні сліди ініціальних обрядів.

У селах Шацького району Світязькі Смоляри і Столенські Смоляри зафіксоване побутування групи весняних пісень, що отримали жанрове визначення „царівни”. В. Давидюк припускає можливість генези цього виду весняних пісень із царинних обрядів і пісень, відомих у Карпатах та на Поділлі [16, 75]. Тексти пісень під збірною назвою „царівни” увійшли до другого випуску *„Поліської доми”* [16, 75 – 82]. У них переважають мотиви пошлюблення, а адресатами виступають хлопці і дівчата, які мають побратися

[16, 76]. Цікавим є й те, що майже в усіх веснянках цього виду наявна місцева локалізація подій: „Летіло буслице кіриз Смуляреце, Гей, ло-ло-ло, кіриз Смуляреце То просив дивочок по пари їсчок” [16, 78]; „У мого проса вілекая роса, Вой, куда я піду, той ни зарошуся. На наших Смулярах хороши мулудці, Купували пєво, то й Надіни дучці” [16, 80]; „Вой, як зійшло, зійшло тре місяци ясных, Калєно-малєно, ягудонько дрібна / 2 р. На наших Смулярах тре парубкє красних” [16, 82]. В. Давидюк зазначає, що за часом виконання і за змістом, у якому переважають мотиви пошлюблення („... то яка дівчина виходить заміж і вже воне про єї співають пісні”), і за адресним виконанням цих пісень для парубків і дівчат, які мають побратися, – це ті ж маївки, гаївки чи рогульки [16, 76]. Назва цих пісень, на думку вченого, запозичена із інших країв і закорінилася в районі наймальовничіших поліських озер. Тут вона перевернула на місцевий лад і замість царинки стала царівною [16, 76].

На досліджуваній території, зокрема в селах Пульмо, Мельники, Світязь, Столенські Смоляри, зафіксовані й інші види весняних календарних пісень, як от „володарки”, „рогульки” [16, 114 – 164]. Як правило, в них наявні шлюбні мотиви, які й дають підставу регламентувати їх як пізні веснянки. Щоправда, пізні веснянки – рогульки – представлені у фольклорі лише окремих населених пунктів Шацького поозер’я. Недалеко, у Самійличах такої назви не чули і пісень не виконували.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на території Шацького району винятково добре і цілісно збереглася весняна календарно-обрядовість та її пісенний супровід. Вірування місцевих жителів, пов’язані з весняним періодом народного календаря, як правило, позначені язичницькими впливами, в той час як основні обрядові дієства пов’язуються переважно із християнськими святами і лише зрідка виявляють риси давніших впливів. Архаїчні елементи притаманні „волошебним” обрядовим дієствам регіону та окремим весняним ігровим дієствам.

Наявні матеріали підтверджують жанрову різноманітність місцевих веснянок: це веснянки-заклички, „постові пісні”, „царівни”, „волошебні”,

„бабусі” тощо. Досить поширеними є весняні ігри-пісні, окремі з яких виявляють риси місцевої імпровізації. Пісні, визначені місцевими виконавцями як „царівни”, мають вузько локальний характер. У текстах деяких веснянок фігурують місцеві географічні реалії, що також свідчить на користь їх регіональної специфіки.

У цілому дослідження весняної календарної обрядовості Шацького поозер'я заслуговує на більш докладне висвітлення із залученням порівняльного матеріалу з інших місцевостей Західного Полісся та суміжних територій. Перспективи такого дослідження важливі як із наукової точки зору, так і з огляду на те, що цей матеріал, може стати цікавим і привабливим для розвитку туристичної інфраструктури регіону, адже він відображає колорит і автентичність місцевого населення.

Література

1. Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весеннее-летний цикл / Агапкина Т. – М.: Индрик, 2002. – 220 с.
2. Архів Інституту філології та журналістики ВНУ імені Лесі Українки (далі – Архів ВНУ) (Зап. 2001 р. у с. Кропивники від Марії Сидорук, 1937 р. н. та Марії Ковальчук, 1907 р. н.).
3. Архів ВНУ (Зап. 2003 р. у с. Пульмо від Наталії Куран, 1929 р. н. та Марії Галух М, 1934 р. н.).
4. Архів ВНУ (Зап. 2005 р. у с. Самійличі від Оксани Положевець, 1944 р. н., Марії Ярчук, 1927 р. н. та Віктора Ярчука, 1925 р. н.).
5. Архів ВНУ (Зап. 2006 р. у с. Самійличі від Марії Федонюк, 1944 р. н.).
6. Архів ВНУ (Зап. 2006 р. у с. Світязь від Приступи Євдокії Амбросіївни, 1936 р. н.).
7. Архів ВНУ (Зап. 2009 р. у с. Пехи від Пех Галини Федорівни, 1948 р. н.).
8. Білик О. Зимово-весняний фольклор Верхньоприп'ятської низовини / Білик О. А. // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. – Вип. 9. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 17 – 33.

9. Білик О. А. Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся. Монографія / Білик О. А. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 334 с.
10. Давидюк В. Кроковеє колесо (Нариси з історичної семантики українського фольклору) / Давидюк В. Ф. – К.: Наукова думка, 2002. – 188 с.
11. Давидюк В. Концепції і рецепції / Давидюк В. Ф. – Луцьк: Твердиня, 2007. – 288 с.
12. Давидюк М. Календарна обрядовість Західного Полісся: картографічно-джерелознавчий аспект / Давидюк М. // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Луцьк: ПВНЦ, 2001. – С. 27 – 83.
13. Кирчів Р. Фольклор українського Полісся / Кирчів Р. Ф. // Древліяни. Збірник статей і матеріалів. – Вип. 1. – Львів, 1996. – С. 381 – 419.
14. Ошуркевич О. Релікти волочечних звичаїв на західноукраїнському Поліссі / Ошуркевич О. Ф. // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – С. 349 – 353.
15. Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник [Упорядкування В. Давидюка і Г. Аркушина]. – Вип. 1. – Луцьк: РВВ Волинського обласного управління по пресі, 1991. – 188 с.
16. Поліська дома. – Вип. 2: Весна [Зібрав, упорядкував та прокоментував В. Давидюк]. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – 176 с.
17. Семенюк Л. С. Пісенний календарно-обрядовий фольклор Шацького району / Семенюк Л. С. // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. За матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції «Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку». – 2007. – № 11 (Ч. 1). – С. 278 – 283.
18. Цвид-Гром О. Традиційний фольклор сучасного села в умовах маятникової урбанізації / Цвид-Гром О., Давидюк В. Ф. // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Луцьк: ПВНЦ, 2004. – С. 277 – 297.